

Ганна Чепурда
(Черкаси, Україна)

НАСЛІДКИ ВПРОВАДЖЕННЯ “ВЕЛИКОГО ПЛАНУ ПЕРЕТВОРЕННЯ ПРИРОДИ” ДЛЯ ЕКОЛОГІЇ

“Великий план перетворення природи” (1948 – 1958 рр.) та його практичне виконання мали суттєві недоліки, викликані, головним чином, недостатнім урахуванням і розумінням особливостей степових екосистем.

Уявлення про те, що заліснення гарантує стабільність степового ландшафту, виявилось по суті помилковим. Екологія ж була недостатньо розвинута на той момент і не могла серйозно вплинути на впровадження плану в життя. Негативну роль зіграло і те, що розроблений план реалізовувався без особливих змін по усій степовій зоні, тобто в інших умовах.

Намагаючись подолати негативні наслідки антропогенного впливу в природне середовище 30 квітня 1960 р. була прийнята спеціальна постанова Ради Міністрів УРСР за № 638 “Про організацію боротьби з ерозією ґрунтів на території УРСР” [1, с. 1]. Однак ефективного її виконання досягти не вдалося.

З 1932 по 1956 р. в УРСР створювались приовражні та прибалочні лісові полоси. Проте на гідрографічній мережі лісомеліоративні роботи здійснювались в обмежених обсягах. На водозборах, які використовувались сільським господарством, на той час ще не була завершена протиерозійна система лісових насаджень [2, с. 124]. У багатьох випадках посадки захисних лісових насаджень на ярах і крутосхилах не погоджувались із будівництвом гідротехнічних споруд по укріпленню ярів. В результаті цього в процесі подальшого розвитку ерозії захисні лісонасадження знищувалися [2, с. 5].

У доповідній записці лісничого Гаврилівського лісництва Каховського лісгоспзагу П.А. Легкоступа на ім'я начальника Херсонського міжобласного

управління лісового господарства та полежахисного лісорозведення В. А. Пономаренка вказувалось, що на території Ново-Воронцовського району Херсонської області найбільш підданою ерозії частиною була прибережна смуга з системою балок та оврагів, які прилягали до Каховського водосховища – ерозія ґрунту на берегах Каховського водосховища [1, с. 8].

До того ж не було в повній мірі виконано запланований обсяг робіт по створенню захисних лісових насаджень у районах водосховищ.

Обсяги протиерозійних робіт з обліснення змитих та розмитих земель по берегам водосховищ здійснювались відповідно до технічних проектів, складених експедицією “Агролісопроект” ще у 1952 р. [4, с. 14]. Проте більші труднощі у виконанні планів лісонасаджень почалися з другої половини 1950-х рр. Лісові господарства не справлялися з планами обліснення прилеглої до водоймищ території, виконуючи їх на 74 – 78 %.

Відповідно до технічного проекту захисні насадження по берегам Каховського водосховища повинні були бути створені у період з 1956 по 1962 рр. та займати 5685 га, по кременчуцькому водосховищу створення всіх видів захисних насаджень площею 4485 га повинні були бути завершені у 1959 р. Проте у цього року плани були виконані відповідно на 85,2 % та 51,8 % [3, с. 12].

По Кременчуцькому водосховищу створення всіх видів захисних насаджень мало бути закінчене до 1959 року. Однак і тут із загальної площі 4485,3 га на 1959 р. роботу виконано лише на 2323,38 га чи на 51,8% від плану [5, с. 4]. Плани по облісненню берегів водосховища не виконувались і у 1960-ті рр. Так, за звітами Головного управління лісогосподарства та лісозаготовок при Раді Міністрів УРСР на початку 1961 р. з плану обліснення Кременчуцького водосховища 1023 га обліснено 639 га та Дніпродзержинського водосховища з плану обліснення 2327,9 тис. га обліснено 176 га [5, с. 5].

Лісгоспи не справлялися з усім обсягом робіт, що ставився перед ними. Серед причин називали: несвоєчасне отримання технічного проекту на

проведення обліснення водосховищ, відсутність достатньої кількості робочої сили (наприклад, по Кременчуцькому водосховищу всі роботи мало здійснювати одне Жовнинське лісництво), площі, які підлягали облісненню, не були придатні до використання тракторів для цієї роботи, що вимагало додаткової ручної праці [5, с. 5].

По Дніпродзержинському водосховищу також відчувалась відсутність робочої сили, так як Кишеньковське лісництво, яке мало здійснювати обліснювальні роботи, займалось масовим переселенням жителів, а запланована робота за рішенням Главку Солошинського лісництва з обсягом обліснювальних робіт у 1093 га не була вчасно організована. Таким чином щорічний обсяг обліснювальних робіт у 641 га лягав на одне Кишеньке лісництво [5, с. 5].

Це призводило лише до спроб в авральному режимі виконати всі обсяги робіт. Яскравим прикладом може бути проведення обліснення каналу на Донеччині. У тій же області із загальної площі посіву та посадки лісу в держлісфонду на каналі Сіверський Донець – Донбас насаджено 75 при плані 49 гектарів, або 153,1%, та на Артемівському водосховищі каналу насаджено лісових культур на площі 45,5 гектара, тобто на усій можливій до заліснення площі. На Грабовському водосховищі при плані 22 гектари було насаджено лісових культур на площі 32 гектари. А всього на водосховищах, при плані 67, було насаджено 77 гектарів, або 114,9% [6, с. 3].

Як зазначав начальник Укрдержрибвводу Ф. Осадчий у своїй інформації Раді Міністрів УРСР у березні 1960 року, внаслідок масового обвалування заплавлених земель на Дністрі для сільського господарства, а також надто поганого догляду за нерестовими площами з боку рибогосподарських організацій, улови у Дністровському рибпромисловому районі зменшилися, у порівнянні з довоєнними, у 10 разів [7, с. 56]. Він з тривогою попереджував, що земля на протязі десятків кілометрів вище кордону УРСР вся огорожена дамбами і перетворена на канал майже до Дубосарської ГЕС.

Таким чином обвалування останніх нерестилищ пониззя Дністра остаточно позбавить рибу бази природного відтворення [7, с. 55].

Загрозлива ситуація з рибним господарством на початку 50-х років минулого століття склалась і в басейні Дніпра. І це при тому, що ще 24 грудня 1949 р. ЦК КП(б)У і РМ УРСР спільно видали постанову “Про міри по збільшенню рибних запасів Дніпра і його приток”. Цією постановою передбачалось створити 7 місцевих 2 республіканські заказники – Усть-Прип’ятьський і Середньо-Дніпровський.

Але після спорудження Каховської та Кременчуцької ГЕС було перекрито хід на нерест осетровим, якими раніше славилось Дніпро. Крім того під загрозою зникнення опинились і інші прохідні та напівпрохідні види риб [8, с. 51].

До того ж в наслідок ерозійних процесів та зміни в наслідок створення рукотворних морів прирічкового ландшафту активізувався процес цвітіння синіх водоростей, що становить серйозну загрозу і безпосередньо здоров’ю людини.

Значної шкоди екологічній ситуації в степовій зоні України завдало і будівництво мережі зрошувальних каналів. в першу чергу це пов’язано з недбалим виконанням своїх обов’язків будівельниками. В наслідок чого більшість з каналів при транспортуванні води втрачають її 50 – 80%, яка йде в ґрунт [8, с. 105].

Так Північно-Кримський канал який було збудовано без водонепроникної плівки наносить серйозної шкоди гідромеліоративній ситуації Північного Криму. А зрошувальні ситсеми, які проходять через Херсонську область поруч з Асканією-Новою почали підтоплювати унікальні цілинні землі українського степу.

Варто відмітити і той факт, що трансформація річкових систем під впливом господарської діяльності змінювала природні процеси формування якості води джерел зрошення. Основні риси трансформації річкових систем в умовах антропогену: скорочення стоку в гирлах; зарегульованість стоку,

дивергенція гідрографів із створенням каналів, збільшення розораності земель і замулення русла продуктами водної ерозії, підвищення базису ерозії, осушення та зрошення земель з активізацією процесів вивітрювання ґрунтів, якісне виснаження водних ресурсів під впливом скиду стічних вод та ін. [9, с. 133].

Аналіз змін якості джерел зрошення в руслах основних річок УРСР (Дніпра, Дністра, Південного Бугу, Дунаю, Сіверського Дінця) показав, що з 1956 року (Тобто до початку крупномасштабного зрошення) повсюдно збільшувалась рН, мінералізація води, її агресивність у відношенні до бетону та металів, здатність зрошувальної води викликати засолення, осолонцювання ґрунтів, а також обростання поверхонь трубопроводів та арматури [9, с. 133].

У роки перебудови, с 1985 роботи з розширення та модернізації системи іригації, створених в СРСР, були припинені, а сама система стала руйнуватися і виводитися з ладу. В результаті постачання сільського господарства водою стало знижуватися і з 2004 року коливається на рівні близько 8 км – в 3,4 рази менше, ніж у 1984 році. У 1980-і роки в лісосмугах ще проводилася посадка лісу в розмірі 30 тис. га на рік.

Неоднозначна ситуація складалася і з впливом робіт по осушенню земель. Ще в 1946 році, коли в українському селі лютував голод, з ініціативи М.С. Хрущова було розпочато економічно необґрунтовані роботи щодо освоєння заплав Дніпра, його приток Ірпіння, Остра та інших річок [10, с. 356].

В середині серпня 1947 року ЦК КПУ і РМ УРСР було прийнято спільну постанову “Про реалізацію задач поставлених тов. Сталіним по зрошенню земель посушливих районів Південної України”, а вже 18 жовтня цього ж року приймається постанова “Про освоєння під зрошення і осушення пойми річки Ірпінь в Київській області”, якою передбачалось охопити 2152 га (від села Казаровичі до с. Раковки) [11, с. 6]. А в подальшому від с. Раковки Димерського району до села Дідовщина Фастівського району на площі близько 6,5 тис. га [11, с. 14].

Вже в 1948 році почались активні меліоративні роботи на Ірпині. А на початку 50-х років ще недавно багата на дичину та рибу з мальовничими заливними луками пойма річки була знищена. Річку було вирівняно і перетворено в прямий канал. Легкий шар торфу по берегах Ірпиню згодом видув вітер і з під нього почав виступати пісок [9, с. 101].

Важливою складовою “Великого плану перетворення природи” було і осушення земель Українського Полісся. Слід зауважити, що подібні наміри існували ще в довоєнний період. Навіть було підготовлено потужну осушувальну систему. Проте тоді реалізації цих планів у життя завадила війна. Сталінським планом передбачалось за 15 років осушити близько 4 млн. га., у тому числі в УРСР – 1897 тис. га [3, с. 100]. Генеральною схемою “перетворення” Полісся передбачалось будівництво 37 водосховищ і 2100 ставків, вирівнювання 24 тис. км. рік, осушення 4810 тис. га боліт (в Україні 1897 тис.). Зведення 81 ГЕС. На все це виділялось на 15 років 16,8 млрд. крб. (на Україну 6,8 млрд. крб.) [3, с. 100].

Проте вже після початку масштабної кампанії по меліорації земель і осушенню боліт, яка активно розгорнулася після 1948 року, виявилось, що всупереч очікуваних наслідків на осушених землях укіс трав не збільшився, а, навпаки, зменшився [10, с. 356].

Таким чином, “Великого плану перетворення природи” і (ще в більшій мірі) його практичне виконання мали суттєві недоліки, викликані головним чином недостатнім урахуванням і розумінням особливостей степових екосистем. Екологія ж була недостатньо розвинута на той момент і не могла серйозно вплинути на впровадження плану в життя. Негативну роль зіграло і те, що розроблений в основному для європейських степів план реалізовувався без особливих змін по усій степовій зоні, тобто в інших умовах.

Підсумком стала певна стабілізація екологічної обстановки, але це не змогло зупинити зсуву всієї степової екосистеми на “нижчий щабель”. Попередньої родючості ґрунтів, наприклад, так і не вдалось відновити.

Інакше кажучи, степова природа стала функціонувати на нижчому рівні, який не дає можливості одержувати такої щедрої, як раніше, продукції.

Серйозне антропогенне втручання в природне середовище Дніпровського басейну призвело до широкого спектру змін – від незначних перетворень до повного знищення екологічних систем не тільки річки та її приток, але й поймменних територій, а також прибережних земельних угідь. Комплексна оцінка екологічного стану водосховищ дозволила виявити його головні негативні фактори: антропогенне забруднення, зарегульованість Дніпра та її приток, повторне забруднення. Перераховані фактори були тісно взаємопов'язані та обумовлювали один одного.

Література:

1. Довідка про стан організації боротьби з ерозією ґрунту лісгоспах та ЛМС Луганської області // Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 5105. – Оп. 2. – Спр. 242. – Арк. 1 – 14.
2. Михайлюченко М. Т. Заслон эррозии / М. Т. Михайлюченко, Ю. К. Телешек. – К. : Урожай, 1987. – 152 с.
3. Довідка по створенню захисних лісонасаджень та проведенню протиерозійних заходів на берегах Дніпра // ЦДАВО України. – Ф. 5106. – Оп. 1, спр. 360. – Арк. 10 – 11.
4. Звіт про протиерозійні роботи у 1962 р. // ЦДАВО України. – Ф.5105, – Оп. 2, спр. 242. – Арк. 14.
5. Звіти Головного управління лісового господарства та лісозаготівель при Раді Міністрів УРСР // ЦДАВО України. – Ф.5105. – Оп. 2, спр. 245. – Арк. 5.
6. Довідка про лісорозведення // ЦДАВО України. – Ф. 5105. – Оп. 2, спр. 374. – Арк. 16 – 124.
7. Інформація про ремонт існуючої мережі каналів. 1960 р. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 80, спр. 1284. – Арк. 9.

8. Борейко В. Е. История охраны природы Украины (X век – 1980 г.) / В. Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1997. – Т. 2. 1941 – 1980. – 192 с.
9. Повышение качества оросительной воды. – М. : Агропромиздат, 1990. – 192 с.
10. Новітня історія України (1900 – 2000) : підручник за ред. А. Г. Слюсаренка, В. І. Гусєва, В. П. Дорожжина та ін. – К. : Вища школа, 2000. – 663 с.
11. Довідка про хід будівництва Ірпінської зрошувальної системи та освоєння колгоспами Димерського району поіменних земель станом на 20.08.1947 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 80, спр. 702. – Арк. 79, 96.